

DOKTORI (PH.D.) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**SIGNIFYING IN BLACKFACE: THE PURSUIT OF
MINSTREL SIGNS IN AMERICAN LITERATURE**

*A MINSTRELJELEK NYOMÁBAN: A FEKETEMASZKOS JELÖLÉS AZ AMERIKAI
IRODALOMBAN*

Varró Gabriella

Debrecen
2004

I. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSEI ÉS FELÉPÍTÉSE

Az angol nyelven benyújtott, amerikanisztikai tárgyú értekezés kultúrszemiotikai vizsgálatot mutat be. Elsősorban azt vizsgálja, hogy a *blackface minstrel show* néven ismert és a 19. században népszerű színpadi hagyomány elemei miként szóródtak a szélesebb amerikai (USA) kultúrában, és hogy ezek a kultúrspecifikus szemiotikai egységek, „minstreljelek” (*minstrel signs*), miként lettek műépítő elemek az irodalmi szövegekben. A minstreljel a dolgozat értelmezésében olyan elemi kultúrszemiotikai egység, mely önmagában metonimikusan képes utalni a 19. századi amerikai minstrelszínház intézményére és hagyományára, magába olvasztva annak komplex politikai, társadalmi, ideológiai vetületeit. A bemutatott vizsgálatot három célkitűzés vezérli: (1) A minstrelszínházból kitermelődött minstreljelek szemiotikai hálózatának feltárása és tipológiai rendszerezése. (2) A releváns minstreljelek gazdasági és ideológiai vonatkozásainak bemutatása, melyek egyben indokoltá és szükségszerűvé tették a minstreljelek szélesebb kulturális szóródását. (3) Ezen eredendően színházzemiotikai jelrendszer kulturális hatásának elemzése; ezen belül is hangsúlyozottan feltárva a minstreljeleknek az amerikai irodalomban kifejtett komplex műépítő, jelentés- és struktúráteremtő jellegét.

A vizsgálat két kézenfekvő és általános érvényű tételt vesz alapul: (1) az irodalmi szövegek számos olyan kulturális információt rejthetnek, melyek az átlagolvasó számára megfelelő kulturális előismeretek hiányában elérhetetlenek; (2) a konkrét kulturális utalási rendszerek szemiotikai hálózatának kidolgozása hozzájárulhat az irodalmi szövegekben kódolt kultúrspecifikus üzenetek árnyaltabb megértéséhez. A dolgozat konkrét példával, a minstreljelek szemiotikai rendszerének kidolgozásával, azok műépítő illetve jelentésstrukturáló szerepének értelmezésével kívánja nyomatékosítani a fenti állítások alapját képező kulturális folytonosság illetve a kulturális műveltség téziseit.

A minstreljel fogalmának bevezetését annak nyilvánvaló műépítő potenciálján kívül több más kulturális szükségszerűség indokolta: (1) A klasszikus amerikai minstrelszínház (1843-1880) öröksége máig él. Hatása átítatta az amerikai kulturális élet, főként a szórakoztatóipar számos területét a népszerű színháztól (vaudeville, revü), a filmen, a népszerű- és szépirodalmon, a rádión és televízióon át az anyagi kultúra (lásd minstrelrelikviák és reklámipar) területéig. Az, hogy a minstreljelenség túlnőtt az őt életre hívó kulturális intézmény (azaz maga a minstrelszínház) keretein és élettartama jóval meghaladta saját közvetlen intézményi háttérének fennállását csak egyetlen módon magyarázható. Azzal, hogy a minstrelszínház intézményi formájában létrejött minstreljelenség eredendően tartalmazott

olyan strukturális építőelemeket, az értekezés fogalomhasználatával: minstreljeleket, melyek önálló jelentéssel bírtak, sőt könnyen beépültek és alkotóelemeivé váltak szinte bármely az őket kitermelő intézménytől idegen kulturális szövegnek. (2) A minstreljelek kategóriájának meghatározását másfelől egy tágabb kulturális kényszer is ösztönözte. Szinte közhelyes az a megállapítás, hogy naponta jelek milliárdjai özönlenek felénk a minket körülvevő kulturális médiumokból, és ezekből a kulturális jelekből csak töredéknyi válik számunkra felismerten is jelentéssé. Ahhoz, hogy a kulturális fogyasztó képes legyen kiszűrni és kitüntetett figyelmet szentelni a történelmileg is jelentéssé alakzatoknak, szükséges valami, ami ezekre a jelekre külön is ráirányítja a figyelmet. Éppen ezért a minstreljelek fogalmának életre hívásával, jelentéstartalmuk meghatározásával, szemiotikai csoportjaik leírásával, ideológiai és egyéb kulturális kontextusuk behatárolásával, valamint irodalmi műformáló jelentőségük átvilágításával annak a kulturális szándéknak igyekeztem teret nyitni, hogy az amerikai kulturális múlt máig ható jelei újra értelmezhetővé és „kitüntetett,” könnyen azonosítható jelekké váljanak.

A dolgozat szerkezeti felépítése az értekezés főcímében körülhatárolt felbontást követi, azaz tartalmilag két nagyobb egységre bontható. Az értekezés első fele a főcímekben szereplő „feketemaszkos jelölés” fogalmának néhány aspektusára reflektál, míg a második tartalmi egység a minstreljel irodalmi vetületeit veszi számba.

Az első fejezet áttekinti azokat az elméleti irányokat, melyek a kutatás kiindulópontját illetve kritikai háttérét szolgáltatták. Az alapul vett kritikai iskolák sorában egy-egy kultúrkritikai (minstrelkritika) illetve irodalomkritikai (színház- és drámaszemiotika) irány határozza meg a dolgozat tematikai irányát, struktúráját és—nem utolsósorban—nyelvét. Az értekezésben kiemelt szerepük van a minstrelkritikai áramlatoknak, ezen belül is a minstrelkritika időben harmadik nagy hullámának, mely a rassz kérdéskörének túlhangsúlyozása helyett egyre nagyobb teret enged a minstrelszínházban megjelenő alternatív diskurzusok feltárásának. A dolgozat másik jelentős elméleti forrásanyagát a színházzemiotikai diskurzus adja, mely jelentősen hozzájárult a minstrelszínház szemiotikai alapú vizsgálatának kidolgozásához. Az általános színházzemiotikai elméletek tanulságai nyomán bevezetem a „minstreljel” fogalmát, meghatározom annak alaptulajdonságait és jelölőfunkciójának mibenlétét. A minstreljel alapkategóriájából kiindulva pedig felállítom a minstrelszínházi kommunikáció tematikus színterének rendszerét, elkülönítve a: (1) strukturális, (2) az irodalmi/műfaji, (3) az esztétikai, (4) a nyelvi és a (5) testi avagy humánfizikai szinteket. Értelmezésemben a tematikus színter egységei nem pusztán a színházi- illetve drámai- kommunikáció vertikális szemiotikai színterét, de egyben a

minstreljelek tematikus csoportjainak rendjét is körülhatárolják. A strukturális minstreljelek: a minstrelparádé, a félköríves ülésrend, a hármastagozódású előadásmenet; a műfaji minstreljelek: a minstreladal, a kortesbeszéd, a minstreltréfák, a tánc; az esztétikai minstreljelek: a minstrelmimikri, a minstrelgroteszk, a minstrelsztereotípiák, a nyelvi minstreljelek: a minstrel dialektus, malapropizmus, homnímia-homofónia; a testi minstreljelek: a minstrelmaszk, a minstrelöltözék, a fizikai jegyek és a „cross-dressing” (azaz a nemi szerepváltás) konkrét minstreljeleit azonosítom az egyes csoportokon belül.

A második fejezet részletesen taglalja a korábban tematikusan csoportosított és egyben vertikális szemiotikai szintekbe rendezett minstreljeleket, részletezve történelmi, kulturális kialakulásukat, fejlődésüket, valamint a minstrelszínház jelrendszerében betöltött konkrét alkalmazásukat. Koronként áttekintem e speciális jelek tágabb kulturális vonatkozásait, kiemelve esetleges érintkezésüket más tágabb horizontú kulturális jelenségekkel, esztétikai minőségekkel, valamint minősítem az egyes minstreljelek kulturális életképességét, jelezve azok majdani kulturális jelentőségét, utóéletét. E fejezet a minstrelszínház teljes szemiotikai repertoárjának feltárásával olyan újfajta kritikai illetve módszertani eszközt szolgáltat, mely a jövőben nem csupán az irodalmi minstreljelek azonosítását teszi lehetővé, de egyben ahhoz is hozzájárul, hogy a potenciális befogadó bármely más kulturális kontextusban is képes legyen felismerni, sőt számottevő kulturális jelentéshordozóként értelmezni azokat.

A harmadik, sok tekintetben, köztes funkciójú fejezet átvezetés a második és a negyedik fejezet között. Egyrészt azt mutatja meg, hogy a második fejezetben lajstromozott minstreljelek összességét milyen általános gazdasági és ideológiai folyamatok hívták életre, azaz az amerikai társadalom és kultúra tágabb kontextusába kapcsolja azokat, rávilágítva kialakulásuk hátterére. Másfelől a fejezet előkészíti a negyedik és ötödik fejezet irodalmi elemzéseit, amikor rámutat arra, hogy a minstreljeleket életre hívó gazdasági, kulturális, ideológiai folyamatok egyben ugyanezen jelek széleskörű kulturális népszerűségét, szóródását, sőt fennmaradását is biztosították. E magyarázat nélkül valójában értelmezhetetlen mind a felállított szemiotikai rendszer jelentősége, mind pedig a minstreljeleknek, többek közt az irodalmi továbbélésekben is nyomon követhető, egyedülállónak tekinthető kulturális élettartama.

Míg tehát a dolgozat első három fejezete az értekezés főcímében szereplő „feketemaszkos jelölés” fogalmát fejti ki részletesen a minstrel show szemiotikai rendszerének kidolgozásától, a minstreljelek csoportosításának bemutatásán át, a jelrendszer mögöttes ideológiai tartalmáig, az értekezés második fele a negyedik fejezettől, a disszertáció alcímeként megjelölt amerikai irodalmi korpuszt vizsgálja a minstreljel műépítő szerepének

kiemelésével. A negyedik és ötödik fejezet a választott 19. illetve 20. századi amerikai irodalmi szövegekben vizsgálja a minstreljel művészi diskurzus-formáló jelentőségét, az irodalmi szöveg értelmezési lehetőségeinek gazdagítását. Noha korábban számos elemzés foglalkozott a minstreljelenség jelentős kultúra- és társadalomalakító hatásaival, a kanonizált irodalmi korpusz szisztematikus vizsgálatát a minsztrealások rendszerének tételes feltárásával elsőként ez az értekezés kísérli meg.

A 19. századi elemzések négy mű: Harriet Beecher Stowe *Tamás bátya kunyhója* (Uncle Tom's Cabin) [1850], Herman Melville "Benito Cereno" [1855] című novellája és *The Confidence-Man; His Masquerade* (A szélhámos) [1857] című regénye, valamint Mark Twain *Huckleberry Finn kalandjai* (*The Adventures of Huckleberry Finn*) [1884] regénye köré csoportosítják a minstreljel irodalmi utóéletének vizsgálatát. A minstreljeleknek a 20. századi amerikai irodalmi korpuszra gyakorolt hatását a lírai valamint a drámai műnemek területére is kiterjesztettem. Az elemzett művek első csoportját azok az irodalmi szövegek alkotják, melyekben a minstreljelek rendszere következetes műépítő elemként van jelen. Ide tartoznak Ralph Ellison *A láthatatlan* (*Invisible Man*) [1952], John Berryman *77 Álomdal* (*77 Dream Songs*) [1964] című verseskötete, illetve a fekete író Ntozake Shange *spell #7* (A hetes számú átok) [1979] című drámája. A minstreljelek szórvány irodalmi továbbélését többek közt Flannery O'Connor *A gipsznigger* ("The Artificial Nigger") [1955] című novellájának, John Barth *The Floating Opera* (A lebegő opera) [1956] című regénye, valamint Thomas Berger *Kis Nagy Ember* (*Little Big Man*) [1964] rövid bemutatása során elemzem. E konkrét elemzések végső célja annak beláttatása, hogy az elmúlt két évszázad amerikai irodalmában számos olyan kanonizált szöveg van jelen, melyek értelmezésében a minstrelhagyomány nem csak lehetséges, de egyben megkerülhetetlen kritikai eszköz is.

Az értekezés hatodik és egyben zárófejezete kimutatja a lefolytatott vizsgálat és a kulturális fordításelméletek közötti találkozási pontokat. E rövid komparatiztikai vizsgálat keretében az utószóként szolgáló fejezet ismételten nyomatékosítja azt az egész dolgozatot átölelő célkitűzést, hogy az újszerű interpretációs megközelítések révén még érthetőbbé váljon az irodalmi és általában a kulturális utalások rendszere, és általuk egyben amerikanisztikai ismereteink palettája is gazdagodjék.

II. A VIZSGÁLAT TUDOMÁNYOS ELŐZMÉNYEI, AZ ÉRTEKEZÉS ELMÉLETI KERETE ÉS MÓDSZERTANA

A dolgozat két kritikai iskola kutatási előzményeit ötvözi és fejleszti tovább, alkalmazva azok vizsgálati elveit, módszereit és nyelvi eszköztárát az értekezés tárgyául szolgáló kultúrányagra. Egyfelől feltárja és továbbfejleszti a dolgozatban minstrelkritika (Minstrelsy Studies) néven szerepeltetett új diszciplína tudományos célkitűzéseit és eredményeit; másfelől összekapcsolja ezeket a vizsgálatokat az irodalomelméletben színházzemiotikaként számon tartott tudományterülettel.

A minstrelkritika kutatásainak fókuszában az a 19. századi feketemaszkos minstrelszínház áll, melyben északi fehér előadóművészek négereket utánoztak illetve parodizáltak egy zenés, táncos népszerűszínház keretein belül. A minstrelkritika harmadik nagy hulláma, azaz a kortárs minstrelelmélet alapvető célja a minstreljelenség rekontextualizálása, oly módon, hogy elsősorban nem mint rasszista hagyományt mutatja be azt. Ez az 1970-es évektől egyre megerősödő minstrelkritikai áramlat nem pusztán arra irányította rá a figyelmet, hogy a minstrel show diskurzusainak összetettsége a rassz kérdéskörétől eltérő tematikus rétegek feltárását teszi szükségessé, hanem arra is, hogy a korabeli források beépítése és megismertetése nélkülözhetetlen a minstreljelenség árnyaltabb megértéséhez. Ilyen újfajta megközelítési módokat kínál a minstrelszínház nemi szerepekkel kapcsolatos politizáltságára, a minstrel show osztálypolitikájára irányuló vizsgálat (Eric Lott); a minstrelszínház felfedezettlen műfajainak (William J. Mahar); a minstreljelenség és az egyetemes népszínházi hagyomány kapcsolatának (Dale Cockrell); a minstreltánc mint folklorisztikai gesztus (W. T. Lhamon, Jr.), stb. tanulmányozása. Az értekezés az egyes minstreljelek ismertetésekor beépíti az új kutatások eredményeit, ugyanakkor a minstrelszínház szemiotikai dimenzióinak feltárásával további lehetséges, sőt kétségtelenül továbbfejleszthető, kutatási irányt vázol.

A másik kritikai és módszertani forrás irodalomelméleti. A minstrelszínház szemiotikai rendszerének feltárásához szükség volt áttekinteni, beépíteni, illetve a választott kutatási irány által meghatározott kulturális anyaghoz szabni a színház- és drámaszemiotika problémaköreit, terminusait és tipológiai rendszereit. A színházzemiotikai elméleti háttér segítségével—különös hangsúlyt fektetve a Prágai Iskola képviselőinek, többek közt Jan Mukařovský, Petr Bogatyrev, Karl Brušák, a lengyel és francia strukturalisták, főként Tadeusz Kowzan és Roland Barthes, Patrice Pavis, valamint a korai és kortárs színházzemiotika jeles elméletíróinak Keir Elam, Elaine Aston és George Savona, valamint Ferdinand de Toro

elméleti alapvetéseire—az értekezés kidolgoz egy a minstrelszínházi kommunikációra alkalmazható szemiotikai rendszert. Az értekezés a korábbi elméleti alapvetésekből két elemet emel ki: (1) a legkisebb színházzemiotikai egység problémáját, (2) ennek a színházzemiotikai egységnek a rendszerezésére irányuló kísérleteket. A legtöbb színházi kommunikációval foglalkozó elmélet végső következtetése a legkisebb jelölőfunkcióval bíró szemiotikai elemek kérdéséről az, hogy ezt a „jel” kategóriája közelíti meg, (hozzátéve, hogy ez a megnevezés azonban korántsem tökéletes). A színházzemiotikai elméletek tanulságait összegezve a minstrelszínház alapegységeként a „minstreljel” kategóriáját állítottam fel, és az értekezés ezt a komplex szemiotikai illetve színházi és kulturális alapegységet tekinti kiindulópontnak. A dolgozat a színházzemiotikai alapvetésekkel összhangban rendszerezi ezen elkülönített legkisebb szemiotikai egység változatos formái és tematikai megjelenéseit, azaz megállapítja a minstrelszínházi kommunikációban fellelhető vertikális szemiotikai szinteződést, mely egyben felfedi a minstreljel tematikus csoportjainak rendjét. Bár az általam ismertett szemiotikai rendszer szükségszerűen leegyszerűsíti a korábbi általános színházzemiotikák taxonómiáját, a vertikális szemiotikai rétegek tematikus blokkokba rendezésével új utat nyithat az általános színházi kommunikáció tipológiájának újragondolásához.

A minstreljel kultúrszemiotikai kategóriája nem pusztán a dolgozatban részletesen kidolgozott minstrelszemiotikai rendszer alapja. A későbbiekben vázolt kulturális illetve ideológiai folyamatok, illetve a konkrét irodalmi műelemzések is ezt az alapegységet—annak szemiotikai, kulturális, ideológiai, társadalmi vetületeit, működési elveit—tekintik kiindulópontnak.

Az értekezés a fent részletezett elméleti irányok beépítése és továbbfejlesztése mellett az eredeti minstrelforrások tanulságait is az értekezés tárgykörébe vonja. A minstrelszínház elsődleges forrásanyagának tanulmányozására külföldi tanulmányútjaim során több ízben módomban nyílt. A dolgozat több ponton hangoztatja és nyomatékosítja, valamint tükrözi e módszertani irány nélkülözhetetlenségét a minstrel show eredeti tartalmi elemeinek feltárásában, a show-k korabeli kontextusának teljesebb, korhűbb megértésében.

III. AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

[1] A dolgozat legfőbb eredménye az, hogy az irodalom- és kultúrelméletek eddig izolált diskurzusainak összekapcsolásával már jól ismert irodalmi szövegek és a klasszikusnak tekintett kulturális jelenségek mindezidáig rejtett, szokatlan dimenzióit tárja az olvasó elé. A korábban elhatárolt kritikai diskurzusok ötvözésével nem csak az irodalom- és kultúrelméletek egymást kölcsönösen megtermékenyítő hatását kívánom bizonyítani, de ezen újszerű interpretációk alapvető kulturális jelentőségét, gyakorlati alkalmazhatóságukat és hasznosságukat is igazolni szeretném.

[2] Az értekezés az amerikai feketemaszkos minstrelszínház színházzemiotikai rendszerének kidolgozásával egy új kritikai eszköztárat ajánl az irodalmi szövegek olvasásához és elemzéséhez. Ez a szemiotikai rendszer egyben egy új módszertani eljárás alapvetése is, mely lehetőséget nyújt más irodalmi szövegek minstrelutalásainak feltárására, ugyanakkor felhívja a figyelmet a hasonló kultúrszemiotikai rendszerek létrehozásának és ezek beépítésével új irodalmi jelentésszintek feltárásának fontosságára.

[3] A minstrelszínház szemiotikai szinteződésének általános tematikus rendszere a színházi és drámai kommunikáció általános elveinek és specifikus megnyilvánulásainak elemzéséhez is irányadó lehet.

[4] A dolgozat hangsúlyozza, hogy a minstreljelek, hasonlóan más színházi jelrendszerekhez, nem pusztán funkcionális képződmények, melyek kizárólag a színházi kommunikáció valamely szintjének működését biztosítják. Majdnem minden színházi jel ideológiai töltettel is bír egyben, és ezek az ideológiák nélkülözhetetlenek mind a népszerű színház, mind a drámai műalkotások komplex társadalmi, történelmi, politikai kontextusának megértéséhez.

[5] A 19. illetve 20. századi amerikai irodalmi szövegek minstreljeleinek elemzése gyakorlatban szemlélteti a korábban ismertetett színház- illetve kultúrszemiotikai jelek műépítő hatását. A minstreljelek mechanikus feltárása helyett a szövegelemzések kísérletet tesznek annak osztályozására is, hogy a minstreljelek beépítése milyen alkotói alapállásokat, ideológiai kötődéseket tükröz illetve rögzít.

[6] A kidolgozott színházzemiotikai rendszer szöveginterpretációban érvényesített alkalmazása nyilvánvalóan árnyaltabbá teszi az irodalmi szövegek értelmezését, hiszen felszínre hozza az irodalmi textusban szunnyadó kulturálisan releváns jelentéstartalmakat is. A lefolytatott vizsgálat tehát segíti az amerikai irodalmi szövegek, továbbá általánosabb értelemben véve az amerikai kultúra árnyaltabb megértését. Az ismertetett tipológia biztosítja a minstrelkultúra tágabb kulturális értelmezhetőségét, felismerhetőségét, hozzájárulva ezzel a kultúra fordításának lehetőségeihez.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Monográfia:

1. Virágos, Zsolt—Varró Gabriella. *Jim Crow örökösei: Mítosz és sztereotípa az amerikai társadalmi tudatban és kultúrában*. Budapest: Eötvös, 2002.

Tanulmányok:

1. “Blackface Minstrelsy: An Alternative Discourse on Dominance.” *HJEAS* [Hungarian Journal of English and American Studies] 2. 1 (1996): 57-71.
2. “The Theme of Comic Love in Blackface Minstrelsy: The Anatomy of the Grotesque.” *EJAS* [Eger Journal of American Studies] 3 (1996): 87-114.
3. “Deconstructing the Myth of the Other: Blackface Minstrelsy as a Postmodern Discourse on Race.” *British and American Studies* 4 (1999): 113-120.
4. “The Minstrel Sign Revisited: A Reading of Herman Melville’s ‘Benito Cereno.’” *British and American Studies* 7 (2001): 181-191.
5. “The Changing Landscape of Minstrelsy Criticism.” *British and American Studies* 8 (2002): 165-170.
6. “The Adventures of the Minstrel Sign in Mark Twain’s *Huckleberry Finn*.” *EJAS* [Eger Journal of American Studies] 8 (2002): 261-275.